

جایگاه اجتماعی زنان در دوره ساسانی (به استناد مهرها و اثر مهرها)

چکیده

آگاهی‌های به دست آمده در زمینه تاریخ اجتماعی در ایران باستان به دلیل شیوه تاریخ‌نگاری و محدودیت منابع مکتوب همواره مشکلاتی را بر سر راه پژوهشگران قرار داده است. در این میان آثار بر جای مانده از دوره ساسانی (۲۲۴-۶۵۱م) به لحاظ کمی و کیفی اطلاعات بیشتری در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهند. اگرچه سهم زنان به عنوان جمعیتی قابل توجه از جامعه با محدودیت مواجه است. مسأله مورد بررسی در این پژوهش چگونگی بازشناسی وضعیت زنان در دوره ساسانی براساس مهرهای برجای مانده از این دوره است. این پژوهش با روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که به گواهی مهرها، اثرمهرها، سکه‌ها و سایر آثار هنری دوره ساسانی، زنان علاوه بر مقام ملکه، به مقام پادشاهی نیز رسیده‌اند. مهرهایی نیز از تصاویر زنان در کنار مردان، صحنه‌هایی چون صحنه اهدای گل که به عنوان درخواست ازدواج و پیمان بستن تلقی می‌شوند تصویر شده است. استفاده از نقش‌مایه‌های زنان بر روی مهرها و دیگر آثار هنری را می‌توان تحول و نگرشی جدید نسبت به زنان در جامعه ساسانی تلقی کرد.

اهداف پژوهش

۱. بررسی جایگاه زنان در جامعه ایران در دوره ساسانی.

۲. واکاوی جایگاه زنان در دوره ساسانی با تکیه بر مهرهای این دوره.

سؤالات پژوهش

۱. زنان در دوره ساسانی از لحاظ جایگاه اجتماعی در چه موقعیتی بوده‌اند؟

۲. مهرهای برجای مانده از دوره ساسانی چه روایتی از جایگاه زنان در جامعه دارند؟

واژه‌های کلیدی: دوره ساسانی، مهرها، جایگاه زنان.

مقدمه

حکومت ساسانی که بیش از ۴ قرن (۲۲۴-۶۵۱م) در ایران حکومت داشت، دارای ویژگی‌های خاصی از نظر ساختار سیاسی، اجتماعی و فرهنگی بود. در این دوره، طبقات و گروه‌های اجتماعی هر یک دارای جایگاه و مشخصات منحصر به فردی بودند. در این میان، زنان نیز مانند دیگر اعضای جامعه دارای نقش و وظایف خاصی بودند. ضرورت پرداختن به بحث زنان و بازتاب جایگاه آن‌ها در مهرهای دوره ساسانی از آنجا مطرح می‌گردد که مطالعه و واکاوی جایگاه زنان در این دوره به علت منابع برجای مانده از این دوره دشوار است. منابع بر جای مانده از ایران باستان که عبارت از کتیبه‌ها، سکه‌ها، مهرها و دیگر آثار است به لحاظ کمیّت با محدودیت مواجه است. یکی از عمده‌ترین دلایل این کاستی را تکیه بر سنت شفاهی در ادبیات ایران پیش از اسلام باید برشمرد. با گذشت زمان و رواج نگارش در دوره ساسانی به تدریج ادبیات نوشتاری جایگزین ادبیات شفاهی گردید. یکی از محدودیت‌هایی که همواره منابع تاریخ ایران باستان با آن مواجه بوده، نپرداختن به تاریخ اجتماعی و انحصار تاریخ نگاری به مسائل سیاسی و درباری است. آگاهی ما از زنان و مردان و به عبارتی طبقه عامه جامعه در دوره ساسانیان محدود است. زنان در ایران باستان به عنوان جمعیت قابل توجهی از جامعه نقش‌های مختلفی را در جامعه ایفا کرده‌اند، اما در آثار بر جای مانده بنا بر سنت‌های آن زمان کمتر به تصویر کشیده شده‌اند. هنر در دوره ساسانی رونق زیادی یافت و این رونق ابعاد مختلف هنر منعکس گردید. مهرهای دوره ساسانی از آثار هنری کاربردی این دوره هستند که واکاوی آن‌ها می‌تواند روشننگر بخش‌هایی از تاریخ اجتماعی دوره ساسانی باشد.

بررسی پیشینه پژوهش حاضر نشان می‌دهد تاکنون مطالعات گوناگونی در مقوله هنر ساسانی انجام شده است که نقش‌مایه‌های زنان نیز مورد بررسی قرار گرفته است. در این بررسی‌ها اغلب حضور زنان در آثار هنری و یا به صورت اختصاصی مهرهای ایران باستان به‌طور کلی مورد بررسی قرار گرفته است. یکی از این پژوهش‌ها، مقاله‌ای با عنوان: «نقش‌مایه زن بر روی مهرهای ایران: از دوره پیش خطی تا پایان دوره ساسانی»، است که با قلم نصرت‌الملوک مصبح اردکانی و ابوالقاسم دادور به رشته تحریر در آمده است و در فصلنامه پژوهش زنان ۱۳۸۷ شماره ۴ به چاپ رسیده است. در این اثر نویسندگان اشاره‌ای نیز به حضور زن در مهرهای دوره ساسانی داشته‌اند. آن‌ها بر آنند که نقش‌مایه زن در این دوره در ارتباط با آن‌ها ایزدبانوی آب است (اردکانی، دادور، ۱۳۸۷: ۱۷۷). پژوهش حاضر بر آن است تا با روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های کتابخانه‌ای با کاربرد رویکرد تحلیل محتوای مهرهای دوره ساسانی به واکاوی نقش و جایگاه زنان در جامعه دوره ساسانی بپردازد و زوایای تاریک برجای مانده از وضعیت زن در این دوره را روشن سازد.

نتیجه‌گیری

یکی از ویژگی‌های آثار هنری دوره ساسانی استفاده از نقش‌مایه زنان بر روی آثار هنری است. بیشتر تصاویر بر جای مانده از زنان ساسانی متعلق به ملکه‌ها و زنان درباری است که در نقش برجسته‌ها، و بر روی مهرها، و نشان‌ها، ظروف و سکه‌ها نقش شده‌اند. بررسی مهرها و اثرمهرهای ساسانی بیان‌گر کاربرد وسیع مهر در فعالیت‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی بین سطوح مختلف آن جامعه است. زنان نیز به عنوان بخشی از جامعه از مهر برای انجام امور اداری، حقوقی

و... استفاده می‌کردند. برخی از نقش‌مایه‌های زنان بر روی مهرهای ساسانی عبارتند از: تصاویر ملکه‌ها، ایزدبانو آناهیتا، تک‌چهره زنان درباری، تصاویر زن و مرد در کنار یکدیگر، مادر و فرزند، زن نیایشگر و زن رقصنده. تنوع به کار رفته در موضوعات مهرهای زنان بیانگر آن است که زنان در جامعه ساسانی علیرغم برخی قوانین سختگیرانه و دست‌وپاگیر که از سوی روحانیون زرتشتی برای آنان اعمال شده بود؛ نسبت به حکومت‌های پیشین سهم بیشتری در فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی برعهده داشتند و با تجدید نظر در برخی قوانین دینی به تدریج از شأن و جایگاه مناسب برخوردار گردیدند؛ چنان‌که صاحب‌املاک، حق انتخاب همسر، ازدواج، طلاق و ارث نیز بوده‌اند. تصاویر زن و مرد در کنار یکدیگر بر روی مهرهای ساسانی که به عنوان پیمان ازدواج تعبیر شده‌اند نیز نشانگر بهره‌مندی زنان از حقوق اجتماعی و تأثیرپذیری از فرهنگ‌های مجاور می‌تواند تلقی شود. با این حال اندک بودن تعداد مهرهای برجای مانده از این دوره سبب شده تا نتوان به چشم‌انداز کاملی از وضعیت زن در دوره ساسانی دست یافت. بدون تردید تسلط ساختار طبقاتی بر وضعیت و جایگاه افراد و گروه‌ها در جامعه دوره ساسانی سبب شده تا زنان غیر درباری در جامعه نقش پررنگی نداشته باشند و فقدان آثاری از آن‌ها در مهرها مخصوصاً مهرهای اداری می‌تواند تأییدی بر این مدعا باشد. البته نباید این نکته را از نظر دور داشت که مهرها در کلیت از آثار تجملاتی این دوره محسوب می‌شدند بنابراین مطالعه آن‌ها بیشتر در بازشناسی وضعیت زنان درباری و میزان حضور آن‌ها در ساختار سیاسی و اجتماعی این دوره مؤثر بود.

منابع

- آبان‌یشت (۱۳۹۲)، ترجمه چنگیز مولایی، تهران: دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
- ارداویراف‌نامه (۱۳۹۱)، پژوهش رحیم عقیفی، تهران: توس، چ ۳. اوستا (کهن‌ترین سرودهای ایران)، (۱۳۹۲)، پژوهش جلیل دوستخواه، جلد ۱ و ۲، چ ۱۷، تهران: مروارید.
- بارتولومه، کریستیان (۱۳۳۷)، زن در حقوق ساسانی، ترجمه: ناصرالدین صاحب‌الزمانی، تهران: موسسه مطبوعاتی عطایی.
- بروسیوس، ماریا (۱۳۹۲)، ایران باستان، ترجمه عیسی عبدی، تهران: ماهی، چ ۲.
- پرادا، آیدات (۱۳۹۱)، هنر ایران باستان (تمدن‌های پیش از اسلام)، ترجمه: یوسف مجیدزاده، تهران: دانشگاه تهران، چ ۴.
- پوپ، آرتور، اکرم، فیلیپس (۱۳۸۷)، سیری در هنر ایران، جلد ۲، تهران: علمی و فرهنگی، چ ۲.
- حسینی، میرزا محمد (۱۳۹۳)، نقش برجسته‌های نویافته ساسانی (۲۰۰۴-۱۹۵۰م)، تهران: ققنوس، چ ۱.
- حصوری، علی (۱۳۸۶)، «مضمون مهرهای تزئینی ساسانی»، پاییز ۱۳۸۶، هنر و مردم، ش ۷، ص ۱۳-۱۰.
- (۱۳۹۶)، «مهر چوپانان ساسانی»، دیار، ش ۴، صص ۱۰-۳.

- دریایی، تورج (۱۳۹۲)، امپراتوری ساسانی، ترجمه خشایار بهاری، تهران: فرزانه روز، چ ۱.
- دریایی، تورج (۱۳۹۲)، ناگفته‌های امپراتوری ساسانیان، ترجمه آهنگ حقانی، محمود فاضلی بیرجندی، تهران: پارسه، چ ۲.
- دیمز، اورلی (۱۳۸۸)، تندیس‌گری و شمایل‌نگاری در ایران پیش از اسلام، ترجمه علی اکبر وحدتی، تهران: ماهی، چ ۱.
- رجبی، پرویز (۱۳۸۷)، هزاره‌های گمشده، جلد ۵، تهران: توس، چ ۳.
- شهبازی، علیرضا شاپور (۱۳۸۹)، تاریخ ساسانیان (ترجمه بخش ساسانیان از کتاب تاریخ طبری و مقایسه آن با تاریخ بلعمی)، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، چ ۱.
- شهزادی، رستم (۱۳۸۶)، قانون مدنی زرتشتیان در زمان ساسانیان، تهران: فروهر، چ ۲.
- طلایی، حسن (۱۳۹۳)، مهر در ایران از آغاز تا صدراسلام، تهران: سمت، چ ۲.
- عریان، سعید (۱۳۸۲)، راهنمای کتیبه‌های ایرانی میانه (پهلوی- پارسی)، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور، چ ۱.
- فرنبرگ دادگی (۱۳۹۰)، بندهش، پژوهش مهرداد بهار، تهران: توس، چ ۴.
- قلی‌زاده، خسرو (۱۳۹۲)، دانشنامه اساطیری جانوران و اصطلاحات وابسته، تهران: پارسه، چ ۱.
- کریستن‌سن، آرتور (۱۳۷۲)، ایران در زمان ساسانیان، ترجمه رشید یاسمی، تهران: دنیای کتاب، چ ۸.
- کولون، دومینیک، ادیت پرادا (۱۳۹۴)، مهر در خاور نزدیک و ایران باستان، ترجمه پوریا خدیش، تهران: علمی و فرهنگی، چ ۱.
- گات‌ها، (۱۳۹۱)، سرودهای زرتشت، برگردان به فارسی فیروز آذرگشسب، تهران: فروهر، چ ۱.
- گیرشمن، رومن (۱۳۹۰)، هنر ایران در دوران پارسی و ساسانی، ترجمه بهرام فره‌وشی، تهران: علمی و فرهنگی، چ ۳.
- لوکونین، ولادیمیر، گ. (۱۳۶۵)، تمدن ایران ساسانی، ترجمه عنایت‌اله رضا، تهران: علمی و فرهنگی، چ ۲.
- لوکونین، ولادیمیر، گ. (۱۳۹۳)، «نهادهای سیاسی، اجتماعی و اداری، مالیات‌ها و داد و ستد»، تاریخ ایران کمبریج، از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانیان، جلد ۳، ترجمه حسن انوشه، تهران: امیرکبیر، چ ۶.
- مصباح اردکانی، نصرت‌الملوک، دادور، ابوالقاسم (۱۳۸۷)، «نقش‌مایه زن بر روی مهرهای ایران»، فصلنامه پژوهش زن، شماره ۴، صص ۱۸۲-۱۶۱.
- نصراله‌زاده، سیروس (۱۳۸۴)، نام تبارشناسی ساسانیان از آغاز تا هرمز دوم، تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، چ ۱.

نیری، سیوا(۱۳۷۹)، رازهای سر به مهر(منتخبی از مجموعه مهرهای اهدایی دکتر نیری به موزه ملی ایران)، تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.

وندیداد (حصه سوم کتاب اوستا)،(۱۳۹۱)، ترجمه سیدمحمدعلی داعی‌الاسلام، تهران: کتابخانه دانش، چ ۱.

ویسهوفر، یوزف(۱۳۹۰)، ایران باستان(از ۵۵۰ پ.م تا ۶۵۰ پس از میلاد)، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران: ققنوس، چ ۱۱.

هرتسفلد، ارنست(۱۳۸۱)، ایران در شرق باستان، ترجمه همایون صنعتی‌زاه، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

هینتس، والتر(۱۳۹۲)، یافته‌های تازه از ایران باستان، ۱۳۹۲، ترجمه پرویز رجبی، تهران: ققنوس، چ ۴.

یاحقی، محمدجعفر(۱۳۹۴)، فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی، تهران: فرهنگ معاصر، چ ۵.

Bivar, A.D.H, Catalogue of the western Asiatic seals in the British museum stamp seals, II: The Sasanian dynasty, published by the Trustees of the British museum, London, 1969.

Brunner, Christopher, J., Sasanian Seals in the Moore Collection: Motive and Meaning in some popular Subjects, The Metropolitan Museum of Art, 1980.

-Brunner, Christopher, J. Sasanian Stamp seals, in the Metropolitan, Museum of art, New York, 1978.

-Daryaee, T., Sasanian Persia, the rise and fall of an empire, I.B Tauris & Co , LTd , 2009.

De waele, Surle Bas- Relief Sasanide de Tang- e Qandilet le Bas- Relief au couple de Barm- e Delak Revuede s Archeologues et Historien d' Art de Louvain, Vol XL, 1978.

-Gignoux, ph., DĒNAG, Encyclopaedia Iranica , Vol. 5, Fasc. 3. P.282 , 2011.

-Harper, Oliver, The Royal Hunter Art Of The Sasanian Empire, ۱۹۷۸, New York.

-Gyselen, R., New Evidence For Sasanian Numismatics: The Collection Of Ahmad Saeedi, Publie par le groupe pour l'Etude de la Civilisation du Moyen-Orient, 2004.

-Lukonin, V.G., IRAN II, Des Seleucides aux Sassanides, ISBN ۱ ۷۵۱۳۰ ۰۰۰۷۸۹۷۹, 1967.

-Macuch, M., The use of seals in Sasanian jurisprudence. In: Sceaux d' orient et leur emploi.(Res Orientales) Ed. Rika Gyselen,Bures-Sur-Yvette, 1997, 79-87. freie universität Berlin.

-Perikhanian, The book Of A Thousand Judgements (A Sasanian Law Book), Mazda Publishers, Costa Mesa, California U.S.A, 1997.

-Ritter, N. C, On The Development Of Sasanian Seals And sealing Practice: A Mesopotamian Approach, Leiden, 2017, pp.99-114.

www.sasanids.com

www. Tarikh\ - Blogfa.com..